

Zárszó

Csaba László

A valláskutatás társadalmi hasznáról

Mivel a szekularizáció a modern társadalomnak legalább kétszáz éve jól felmért irányzata, ami a jóléti államok kiterjedésével¹³⁴ – nem kis részben épp annak hatására – a korábbinál is erőteljesebb lendületet vett, jogos lehet a kérdés, hogy minek foglalkozunk a vallásosság felmérésével, ha az úgymint kihalófélben lévő jelenség? És kit érdekel ez a kérdés ma még a magyar válság közepén?

Úgy gondolom, nem feledkezhetünk meg arról a sokszorosan felmért tényről, hogy a vallásosság-vallástalanság sok más jelenséghez hasonlóan hullámszerű mozgásokat vesz fel az emberi társadalomban. A rendszerváltozást megelőzően és némileg utána is megfigyelhető volt egyfajta vallási reneszánsz. És ha nemcsak a történelmi és intézményes egyházakat nézzük, akkor szembevetendő a kisegyházak – továbbá sok esetben nemcsak megbélyegzőként használt szekták – és különösen a nem európai gyökerű vallási mozgalmak térnyerése. Nemigen van polgártársunk, aki ne találkozott volna élelmet osztó, vagy épp e célra kéregető krisnásokkal, buddhistákkal és számos egyéb keleti felekezettel. A személyi jövedelemadó bevallásakor közel kétszáz vallási célú szervezet számára utalhatjuk át adónk egy százalékát.

Ezen túlmenően a törvényhozás is rendszeresen foglalkozik a vallásosság kérdését érintő ügyekkel. Vagy az egyháztámogatások formájában, vagy épp az élettársi kapcsolatokat sajátos szellemben újrarendező családjogi törvénnyel, a „destruktív szekták” szabályozásával és sok hasonlóval. A 2011. évi népszámlálásban kimondott kérdés lesz a felekezeti hovatartozás megvallása, ami bizonyára önálló értékelést igénylő megoldás.

Az előadottakból talán kézenfekvő, hogy Wildmann János és Korpics Márta a mai vallásosság felmérésére irányuló empirikus, kikérdezésen alapuló vizsgálata a magyar társadalmat foglalkoztató, a döntéshozókat és a tudományosságot egyaránt megmozgató kérdésekre összpontosul. Aligha véletlen, hogy e témakört a szaktudományos folyóiratok mellett a színvonalas napi- és hetilapok és az elektronikus média is élénk érdeklődéssel kíséri. Nyil-

¹³⁴ Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest 2008.

ván nem tiszte egy efféle kutatásnak „igazságot tenni” a sokféle értékrend és törekvés áthatotta vitában. Az azonban biztos, hogy a tapasztalati alapú felmérésekből fakadó ismeretanyagot sem a kormányzás, sem a megismerés, sem pedig a közállapotokat alakítani kívánó jó szándékú polgári törekvés nem mellőzheti. Tudjuk, a kutatók ingoványos talajra léptek, de épp ezért méltányoljuk tudományos és személyes bátorságukat. Ha nem is fogadjuk el fenntartás nélkül minden eredményüket, sőt némelyekkel szemben kimondott bírálatot is megejtünk, a vállalkozás egészét hasznosnak és előremutatónak értékelve ajánlhatjuk a szélesebb közvélemény számára is.

Előre kell bocsátanom, hogy a magam gondolatainak papírra vetésekor még nem olvashattam a kutatási projekt egészének végeredményét, és a többi felkért hozzászóló álláspontját sem ismerem. Mindazonáltal az előzetes kézirat alkalmat ad néhány olyan észrevételem megfogalmazására, ami a jelen kutatást talán szélesebb társadalomtudományi összefüggésbe helyezheti, miközben a módszertan adta korlátokra is fel lehet hívni a figyelmet. Természetesen nem várható el, hogy egy korlátozott idejű és finanszírozású egyszerű munka a szerteágazó témakör minden kérdésére választ adjon. Különösen akkor, ha a szerzők már a bevezetőben jelzik: a korábbi felmérése/i/k azonos szerkezetéből adódó esélyeket nem használják föl a közvetlen egybevetésre. Így a kritika megfogalmazására egy következő kutatásban kerülhet sor, már ha a szervezeti és anyagi feltételek ehhez létrejönnek.

Az általam olvasott, még semmiképp sem végleges szöveg érdekes és alapos áttekintést ad a magyarországi és az európai vallásosság alakulásáról. A magam részéről érdeklődve olvastam az elemzést, és bár nem tekintem magam a terület szakértőjének, a témakör iránt érdeklődő társadalomkutatóként megfogalmaznék néhány észrevételt. Mint a szerzők tanulmánya, a jelen hozzászólás sem a teljesség igényével készült.

Mindenekelőtt azt szögezném le, hogy a későbbiekben megfogalmazott, jórészt kritikai észrevételek nem kisebbítik a szerzők érdemét. E kérdéstről kevés az empirikus ismeret, a szerzők egyikén kívül leginkább Tomka Miklós¹³⁵ és a TÁRKI¹³⁶ – rendre nagy vitákat kiváltó – elemzései adják a téma konkrét, számokban és mértékekben is megfogható kiinduló alapját. Ez a pozitívum különösen az egyébként a közbeszédben túlsúlyos normatív és érzelmi közlések ellenében látszik célravezetőnek, sőt, a kérdésben jó irányú elmozdu-

¹³⁵ Tomka Miklós: *Vallás és társadalom Magyarországon*. Loisir Kiadó, Piliscsaba 2006.

¹³⁶ Elsősorban a Magyar Háztartás Panel keretében 1993 óta minden évben azonos módszerrel megismételt értékvizsgálatokra gondolunk.

lást – a vallási értékrend terjedését és a tudományos ismeretekkel való jobb összhangját – épp az efféle átvilágítások is elősegíthetik.

Az európai és világméretű értékvizsgálatok, de a döntéshozókat közvetlenül befolyásoló afféle közvélemény-kutatáson alapuló rendszeres kikérdezések is, mint az Eurobarométer, kimondottan a figyelem homlokterébe állították az értékvesztés következtében kialakult makro társadalmi és gazdasági folyamatokat. Például a legutóbbi felmérés¹³⁷ egyértelműen kiemelte a magyar társadalom teljesítményellenességét és értékrendjének a balkáni/poszt-szovjet irányú elmozdulását. A 2009. szeptember 16-án Budapesten bemutatott legutóbbi Eurobarométer¹³⁸ pedig rámutatott a közvélemény értékrendjének súlyos zavarodottságára. Elgondolkodtató, hogy miközben a megkérdezettek közel három negyede a kormányzattól várja a megoldást, addig válságkezelésre alig 4% tartja alkalmasnak. Hasonlóképp az egyoldalúan rövid távú és kizárólag fogyasztásközpontú értékek túlsúlya is dokumentálást nyert. Mindennek tükrében a nem gazdasági értékrend, ezen belül a tisztesség és bizalom kérdéseit¹³⁹ közvetlenül érintő vizsgálatok szerepe a szűkebben vett gazdasági és a szélesebben vett társadalmi elemzés számára egyként pótolhatatlan. Wildmann és Korpics elemzése eme érzelmileg túltelített, közéleti vitákban gyakorta tévútra vitt és elkoptatott, ámde életbevágóan fontos társadalmi kérdésekről szól, tárgyyszerűen és elgondolkodtató eredményeket felvillantva.

Az elemzés értékelését és tágabb összefüggésbe helyezését megkönnyíti a részletes módszertani bevezető. Ennek kapcsán megjegyzem, hogy az utóbbi időkben szokásossá vált ezerfős minta – aminek időnként csak a fele hasznosul – matematikai-statisztikai értelemben kicsi, a reprezentativitás és a hibaszűrés követelményeit csak korlátozottan teljesítheti. Ezért helyes lenne, ha a következtetések sok tekintetben előzetes és bizonytalan természetére a szerzők közvetlenül – talán már a módszertani bevezetőben és az összegzésben is – utalnának, mert ez hitelességüket csak növelné.

Tudjuk, hogy a minta mérete alapvetően finanszírozási kérdés, és naponta találkozunk az e kutatásban kialakított nagyságú mintavételen alapuló elemzésekkel és előrejelzésekkel, a politikától a mindennapi életig terjedő teljes

¹³⁷ A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei- konferencia, MTA, 2009.okt. 12., elérhető: www.tarki.hu

¹³⁸ Elérhető a Bizottság honlapján: www.europa.eu/public opinion

¹³⁹ Kornai János – Bo Rothstein – Susan Rose-Ackermann (szerk.): Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenetben, I-II.kötet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2005.

kérdéskörben. Vagyis az eljárás közkeletű. Mégis, a minta mérete – matematikai-statisztikai okokból, és a tapasztalat által sokszorosán igazoltan – bizony korlátozza a megállapítások érvényét, ha ki nem is oltja. Holott az ilyenkor szokásos vitáknak jórészt elejét vehetnék a szerzők, ha maguk is utalnának a mintavételes módszerek és az ebből adódó eredmények közismert bizonytalanságára, illetve a kapott adatok gyorsfénykép jellegére. Minél inkább meg tudnák ezt ismételni, két, négy és nyolc év múltán, annál izgalmasabbak lennének az eredmények, mint ahogy azt a TÁRKI esetében immár közel két évtizede láthatjuk. Mert a hosszú távon a módszerből adódó esetlegességek átlagolódnak. Épp ezért támogatnám, ha az MTA, az OTKA, a KSH vagy más, a közérdek iránt hivatalból elkötelezett intézmény a jelen kutatás továbbvitelét és megismétlését programjába iktathatná. Bárki kormányoz is az országban, az efféle vizsgálatból adódó ismeretekre szüksége lesz. És nekünk, a szélesebb, érdeklődő közvéleménynek sem árt, ha tárgyilag alapozott ismereteink vannak e kényes kérdések alakulásáról.

A jelen elemzést is árnyalja, hogy a nyilatkozók – mint a hasonló esetek jó részében – a médiában, különösen az elektronikus médiában képviselt vélemények hatása alatt állnak. Igaz azonban az is, hogy a felmérés legérdekesebb eredményei közé tartozik az, ami szerint a közvélemény sem az antiklerikális, sem az egyházas megnyilvánulásokat nem teszi magáévá. Holott a két politikai erő beszédmódját – főképp választási időszakokban – gyakorta épp ez jellemzi. Az is tanulságos, hogy nem fogadják el a közbeszédben kialakított sémákat („az egyház csak a saját hatalmát keresi” stb.). Erősíthető lenne a felmérésből levezethető oksági összefüggések bemutatása, bár ehhez értelemszerűen más forrásokat is széles körben be kellene építeni, ami vélhetőleg túlmegy egy meghatározott kutatás terjedelmi és tartalmi keretein. De azért erre lehetne utalni. Jó, hogy a szöveg kifejti *a cui bono*¹⁴⁰ kérdését, ami sokszor háttérben marad.

Érdekesnek, sőt meghökkentőnek tartottam a 2. fejezet eredményét az intézményes egyházak új kihívásokra való válaszadási képességével kapcsolatos szkepszisről, ami főleg a fiatalokat jellemzi. Ez nyilván tartalmi és kommunikációs jellegű vizsgálatokat egyként indokol, beleértve az egyházi felsőoktatás és a hivatalos kommunikáció hatásosságának és szerkezetének kényes kérdéseit is.

¹⁴⁰ Kinek jó? (A szerk.).

Hasonlóképp érdekes a 3. fejezet eredménye a szocialista korszak feltárlásáról és a napi politikai, valamint az értékrendi kérdések sikeres elválasztásáról, mert ezt nem szoktuk tudni, vagy épp nem így.

Fontos eredmény – és a *Távlatok* című jezsuita folyóiratban¹⁴¹ rendre megszólaló, szigorúan egyházhű kontinentális európai elemzők tapasztalataival egybevág – az az eredmény, hogy a társadalom és az egyházak kölcsönös ismerete, egymás ügyeibe való belelátás és informált vita teljesen hiányzik. Biztos, hogy ennek a ténynek nem a társadalmat és nem pusztán a közvélemény-formálókat kellene lépéskényszerbe hoznia, már csak a szereposztás jellege miatt sem. Hiszen az inkulturáció jelentőségéről az elmúlt fél évszázadban könyvtárakat írtak, különösen a római egyházban.¹⁴²

Tanulságos az 5. fejezet, azaz az egyházak belső helyzetéről szóló rész, ami alátámasztja a korábbi kutatásokból is kirajzolódó trendet a népegyház elvén felépülő, különösen IX. Piusz pápa óta hierarchikus és formalizált egyházszerkezettől és az egyre inkább priváttá váló vallásosság szétválásáról. Ebben a részben számos érdekes párhuzamot olvasunk az európai irányzatokról, ami üdítő, mert nem szokásos. Ugyanakkor e helyeken kissé az az olvasó benyomása, hogy az „*Ugocsa non coronat*”¹⁴³ határozza meg a válaszadók mentalitását, talán tudását is. Mert nehéz elképzelni, hogy a sok tekintetben más pályán haladt Nyugat-Európa olyannyira átfedjen a hazai viszonyokkal, mint ahogy a válaszok ezt mutatják. Ezeket az eredményeket én nem venném névértéken, illetve a záró/értékelő részben, ami még hiányzik, szót ejtenék róla, különösen az Eurobarométer korábban idézett és hosszú évekre visszakereshető, azonos szerkezetben felépített s részben eltérő trendeket mutató felmérésére reflektálva.

Jelentős új eredménye e résznek az, hogy a társadalom határozottan igényli az egyházak *közösségi természetű szolgálatát/szolgáltatásait*. Ez bi-

¹⁴¹ Online is elérhető: www.tavlatok.hu

¹⁴² Ld. pl. Szabó Ferenc: *Keresztények az ezredfordulón. Távlatok*, Budapest 2001. tanulmánygyűjteményét.

¹⁴³ Az „*Ugocsa non coronat*” latin kifejezés, azt jelenti, hogy *Ugocsa nem koronáz*. Ismert történelmi szólás, eredetét pontosan megállapítani nem lehet. A hagyomány szerint Ugocsa vármegye írta ezt a lakonikus választ az 1505. év rákosi gyűlés határozatára, amikor I. Ferdinánd a rendeket koronázásra (1527. november 3.) meghívta. Egy másik verzió szerint az 1722. évi országgyűlésen hangzott el először, mikor a Pragmatica Sanctiót tárgyalták. A leányörökös megkoronázásáról a szavazás *coronat* vagy *non coronat* kifejezésekkel történt. Állítólag egyedül az ugocsai követ szavazott „non coronat”-tal, s ezóta forog közszájon http://hu.wikipedia.org/wiki/Ugocsa_non_coronat (A szerk.).

zony élesen más, mint a „vissza a sekrestyébe” és a „vallás magánügy” hívószavak köré rendeződő politikai diskurzusokból adódna, amelyek időnként meghatározták a hazai közéletet. Hasonlóképp érdekes és fontos a közelmúlt és a jövő vonatkozásában felmért *erős elbizonytalanodás*. Míg egyrészt ez nyilván az általános hazai bizalmi válság és jövőképhiány megjelenése, mégsem célszerű megállni e pontnál, hanem továbbgondolandó, talán több szinten (például elvi, teológiai és szervezési síkon) is. Hisz a hit mindig az egzegézis összefüggésében értelmeződik, a kezdetek óta.

Fontos új eredmény a mai magyar társadalmat elemző 6. rész felismerése, hogy az egyházak megítélése viszonylag pozitív, viszont az értelmiség általi elfogadottsága gyenge (278-279). Eredményeit árnyalhatja, hogy a nyilatkozók jó része az egyházi intézmények outputját és minőségét nem ismerheti, az ezekhez kötődő pénzügyi bonyodalmakról is csak töredékesen és sokszor tévesen tájékozott.¹⁴⁴ Összhangban van viszont mások eredményeivel a fiatalokkal való kommunikáció hiánya, ami nyilván önvizsgálatot és cselevést is indokol. Ezt el kell mondanunk akkor is, ha az utóbbi körvonalazása sem a kutatásnak, sem e rövid kommentárnak nem lehet feladata.

Új eredmény volt számomra – és rácsáfolt a 60-as évek zsinathoz kötődő belső egyházi reform-várákozásaira – az a visszatérő eredmény, ami szerint *nem* az egyházak belső liturgiája, nem a kifejezőmódja, nem a szertartások némi számára unalmas volta az a középponti terület, aminek révén változtatni, az egyházak és a társadalom gyümölcsözőbb együttműködését megalapozni lehet. Ez bizony a *back to basics*¹⁴⁵ kérdését veti fel. Vagyis hogy a hiteles és elhivatott emberek, a párbeszéd, a közösségépítés, a meglévő tartalmak közérthető és a médiában is megjelenő képviselése jelentené a lényegét, ahogy azt egyebek mellett a magyarul is megjelent Kompendium¹⁴⁶ és a pápai enciklikáknak a média és az értelmiség, a hit és a ráció, az emberi léptékű társadalom és gazdaság kérdéseiben kifejtett megfogalmazásaiból is következne.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Csaba László: Egyház, társadalom, pénz. In: Ekler Andrea – Tosonczy Ildikó (szerk.): Az év esszéi, 2008. Magyar Napló, Budapest 2008., 176-196.old.- Az ott vázolt irányzatok a történelmi egyházak és a kormányzat 2009 októberi, nyilvánosság előtt megszakadt párbeszédében váltak valósággá, az egyházak és főleg a műemléki szolgáltatások teljes ellehetetlenülését eredményezve. Budapest romos templomainak sora csak a jéghegy csúcsaként szemlélteti ezt a gondot.

¹⁴⁵ Vissza az alapokhoz.

¹⁴⁶ Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma, Szent István Társulat, Budapest 2008 (Az eredeti vatikáni dokumentum 2004-ben látott napvilágot.)

¹⁴⁷ Különösen Id. II. János Pál pápa megnyilatkozásai, I-III. köt. (Szerk. és sajtó alá rendezte Rózsa Huba), Szent István Társulat, Budapest 2005.

Befejezésül kiemelném, hogy az általam olvasott szöveg némi befejezetlensége ellenére értékes és előrevivő munka. Bízom benne, hogy nyomtatásban történt megjelentetése nem elfogult és érzelmekre építő állásfoglalások, hanem termékeny és hasznos, az ügyeket is előre vivő gondolatcsere alapjául szolgál majd. A benne vázolt képet mind az egyházak vezetésének, mind pedig a magyar társadalom valós viszonyai iránt érdeklődő – nem pusztán politikai – közvéleménynek is érdemes lenne megismernie. Sőt, az ennek alapján folytatott, a tartalmi kérdésekre és a megoldásokra irányuló – vagyis a múltba révedést és a kommunisták jogos kárhoyztatását meghaladni képes –, ezáltal pedig a jövőbe mutató viták hozzájárulnának, hogy mind a társadalom, mind pedig az egyházak jobban jöjjenek ki a mai válsághelyzetből, és közös erővel munkálhassák az ország talpra állítását. Erre annál nagyobb szükség lesz, minél kevésbé bízunk az egyszerű, gyors és fájdalommentes kilábalás számtalanszor hallott, ámde mindenkor megalapozatlannak bizonyult ígéreteiben. Ha pedig a gazdasági kilábaláshoz – a korábbiakban idézett mélyenszántó elemzésekkel egyezően – szükségesnek tartjuk az értékrendi válság meghaladását is, akkor ehhez szakszerűen, tárgyilagosan, a tények és a nehézségek őszinte és alapos ismeretében tudunk csak majd hozzálátni. Kész receptje, hivatalból adott megoldása erre a kérdésre – a kutatás tanúbizonysága szerint – manapság még senkinek sincsen.